

SOCIALISTINIO LENKTYNIAVIMO SKATINIMO TOBULINIMAS

V. PUKELIENĖ, J. URBONAS

Dabartiniame ekonomikos plėtojimo etape svarbią vietą užima socialistinis lenktyniavimas. Jis, sukeldamas masių iniciatyvą, didindamas darbuotojų kūrybiškumą ir siekimą paskleisti pažangų patyrimą diegiant mokslo ir technikos naujoves, tobulinant gamybos valdymą, planavimą ir organizavimą, mažinant gyvojo ir įdaiktintojo darbo sąnaudas bei didinant gamybos efektyvumą, tampa veiksmu, padedančiu pasiekti aukštesnius galutinius darbo rezultatus. Būtina didinti socialistinio lenktyniavimo veiksmingumą, stiprinti jo poveikį gamybos intensyvinimui, efektyviau naudojant gamybinį potencialą, sparčiau diegiant mokslo ir technikos laimėjimus, vystant darbo ir socialinį aktyvumą.

Siuos uždavinius socialistinis lenktyniavimas gali spręsti tik būdamas glaudžiai susijęs su ūkiniu mechanizmu. Socialistinio lenktyniavimo organizacinė struktūra, formos ir metodai, lenktyniavimo nugalėtojų materialinio ir moralinio skatinimo būdai, pažangaus patyrimo sklaidimas turi sudaryti organinę vienybę su ūkio valdymo, planavimo, ūkiskaitos, darbuotojų materialinio ir moralinio skatinimo bei atsakomybės sistemomis. Tuo reiškiasi demokratinio centralizmo principas socialistinėje ekonomikoje. Derindami centralizuoto ūkinio mechanizmo formas ir elementus su kolektyvų ir darbuotojų kūrybine iniciatyva, pasireiškiančia per socialistinį lenktyniavimą, sprendžiame visuomeninių, kolektyvinių, asmeninių interesų neantagonistinius prieštaravimus.

Viena iš pagrindinių ūkinio mechanizmo tobulinimo problemų yra ekonominių stimulų sistemos veiksmingumo didinimas. Įmonės nesuinteresuotos įtemptais planais, galutiniais gamybos rezultatais. Dar daugiau, funkcionuojantis ūkinis mechanizmas skatina įmonę gauti kuo mažesnę planinę užduotį ir ją įvykdžius viršyti. Socialistinių įsipareigojimų priėmimo ir jų įvykdymo skatinimo tvarka irgi nesuinteresuoja kolektyvo turėti įtemptas planines užduotis. Todėl labai svarbi tiek ūkinio mechanizmo, tiek socialistinio lenktyniavimo sistemų tolesnio tobulinimo kryptis yra materialinio ir moralinio skatinimo vystymas.

TSKP CK Generalinis Sekretorius M. Gorbačiovas pranešime „Dėl TSKP eilinio XXVII suvažiavimo sušaukimo ir uždavinių, susijusių su jo pasirengimu ir organizavimu“ Tarybų Sąjungos Komunistų partijos 1985 m. balandžio 23 d. plenumo pabrėžė, jog „didelę reikšmę turi tai, kad visose pirminėse darbo grandyse, kiekvienoje darbo vietoje būtų remiamasi ūkiskaitos principais. Tai leis sujungti valdymo sistemos tobulinimo priemones iš viršaus su kolektyvinių darbo organizavimo ir skatinimo formų vystymu iš apačios, padidinti darbo žmonių aktyvumą“ (1). Būtina užtikrinti, kad kiekvieno darbuotojo ir kiekvieno kolektyvo materialinė padėtis būtų tiesiogiai priklausoma nuo jų darbo rezultatų.

Socialistinio lenktyniavimo dalyvių ir nugalėtojų materialinis skatinimas, būdamas bendros skatinimo sistemos dalis, remiasi ir bendraisiais paskirstymo pagal darbą principais ir turi tam tikrą specifiką.

Kuo tiksliau nustatomas kiekvieno darbuotojo sunaudoto visuomeninėje gamyboje darbo kiekis ir kokybė, tuo tiksliau įvertinami jo darbo rezultatai ir pagal juos atsveriamas atitinkama vartojimo fondo dalis, tuo didesnis darbuotojo suinteresuotumas atliekamu darbu ir labiau pasireiškia darbuotojų iniciatyva bei kūrybiškumas. Nustatant darbo normas, atestuojant ir peratestuojant darbuotojus, įvertinant darbinio indėlio koeficientus, būtina atsižvelgti į socialistinio lenktyniavimo rezultatus. Turi būti vieninga darbuotojų materialinio skatinimo ir socialistinio lenktyniavimo dalyvių bei nugalėtojų skatinimo sistema. Dabar socialistinis lenktyniavimas yra tapęs masiniu reiškiniu, ir tolesnis jo tobulinimas reikalauja, kad skatinimas padėtų plėtoti ir lenktyniavimo dalyvių bei nugalėtojų iniciatyvą, kūrybiškumą. Todėl darbo užmokeskis ir jo organizavimo elementai (normavimas, tarifų sistema, premijų sistemos, darbo užmokesčio formos) turi būti siejami su socialistiniu lenktyniavimu. Žinoma, tai nereiškia, kad visos materialinio skatinimo formos būtų mechaniškai sujungtos, nes jos atlieka nevienodas funkcijas. Kalbama apie tai, kas turi sudaryti socialistinio lenktyniavimo dalyvių ir nugalėtojų materialinio skatinimo sistemos pagrindą. Lenktyniavimo dalyvių ir nugalėtojų materialinis skatinimas turi remtis paskirstymu pagal darbo kiekį ir kokybę, panaudojant darbo užmokesčio ir materialinio skatinimo fondus. Dabar ūkinėje praktikoje socialistinio lenktyniavimo dalyviai ir nugalėtojai dažniausiai skatinami pagal specialias skatinimo sistemas, kuriose neretai pažeidžiamas paskirstymo pagal darbą principas. Socialistinio lenktyniavimo sistemos organiškas įsijungimas į bendrą ūkinį mechanizmą sąlygoja tai, kad, skirstant ne tik papildomą, bet ir pagrindinį darbo užmokesį, turi būti vertinami socialistinio lenktyniavimo dalyvių laimėjimai. Dabartiniame ekonomikos vystymo etape, kai pagrindiniais tampa intensyvūs gamybos veiksniai, vienietinę ir laikinę darbo užmokesčio sistemas keičia daugiafaktorinės sistemos, kurios vertina ne tik darbo normų įvykdymą ir viršijimą, dirbto darbo laiko trukmę, bet ir kitus darbo kiekio bei kokybės veiksnius — iniciatyvą, kūrybiškumą, siekimą to, kas nauja, pažangu, visuomeninių ir kolektyvinių interesų iškelimą prieš asmeninius ir panašius veiksnius.

Socialistinio lenktyniavimo dalyvių ir nugalėtojų materialinio skatinimo tobulinimas glaudžiai susijęs su demokratinio centralizmo principo gilesniu panaudojimu paskirstyme. Stabilių normatyvų darbo užmokesčio ir materialinio skatinimo fondams sudaryti nustatymas garantuoja darbo kolektyvams materialinio skatinimo už atitinkamus gamybos rezultatus realumą. Taikant normatyvinį metodą darbo užmokesčio planavime, labiau skatinamas realesnių planinių gamybos užduočių nustatymas, gamybinis kolektyvas suinteresuojamas galutiniais liaudies ūkio rezultatais. Juk faktiškai darbo užmokesčio normatyvas vienam rubliui normatyvinės grynosios produkcijos,— tai valstybinė nacionalinių pajamų gamybos užduotis vienam darbo užmokesčio rubliui. Darbo kolektyvams suteiktos plačios teisės nustatant atskiriems darbuotojams ar jų grupėms materialines paskatos dydį. Įmonėms suteiktas didesnis savarankiškumas ne tik reguliuojant skatinimo sistemas ir darbo užmokesčio formas, bet ir panaudojant tarifų sistemą. Pavyzdžiui, gamybiniai susivienijimai ir įmonės gavo teisę mokėti tarifinius darbo užmokesčio priešus kvalifikuotiems darbininkams, dirbantiems ypač svarbius darbus, iš darbo užmokesčio fondo ekonomijos už aukštą profesinį meistriškumą atsižvelgiant į nepertraukiamą darbo stažą įmonėje. Panaši sistema taikoma ir inžinerijos bei technikos darbuotojams. Aukšto meistriškumo kriterijai yra darbo kokybė, sistemingas techniškai pagrįstų darbo normų įvykdymas, griežtas gamybinės ir technologinės drausmės laikymasis. Be to, skatinamas ne apskritai kvalifikacijos kelimas, o tik tokios, kuri būtina tam tikram darbui ir atsispindi darbo rezultatuose. Darbuotojas tampa labiau suinteresuotas priimti didesnius socialistinius įsi-

pareigojimus, nes yra materialinė garantija, kad, juos įvykdžius, bus atlyginta.

Būtinumas sparčiau intensyvuoti gamybą reikalauja daugiau skatinti kokybinius darbo rodiklius. Liaudies ūkio požiūriu ne tas pats, kokiomis sąnaudomis įvykdytas gamybos planas. Tai reikalauja kokybiškai naujo požiūrio į darbuotojų materialinio skatinimo organizavimą. Skatinamų rodiklių sistemoje turi būti laikomasi prioriteto principo. Pramonėje vykdomas eksperimentas rodo, kad pirmiausia skatinama už realizuotas produkcijos pagal sutartinius įsipareigojimus plano įvykdymą, už darbo našumo didinimą, materialinių išteklių ekonomiją bei gamybinių fondų naudojimo gerinimą. Šie rodikliai tampa pagrindiniais socialistiniuose įsipareigojimuose. Už kiekvieno rodiklio įvykdymą ar viršijimą skatinama atskirai. Tai laiduoja aiškų skatinimo ryšį su kiekvienu rodikliu, o to neatome, jei skatinama už visų rodiklių įvykdymą apskritai. Toks skatinimas garantuoja, kad už atskiro rodiklio įvykdymą bus atlyginta nepriklausomai nuo bendros visumos. Skatinimas tampa konkretesnis. Skatinimo pagal atskirus efektyvumo veiksnius taikymas leidžia sukurti lankstesnę socialistinio lenktyniavimo dalyvių ir nugalėtojų materialinio skatinimo sistemą.

Socialistinio lenktyniavimo dalyvių ir nugalėtojų materialinis skatinimas, būdamas bendros skatinimo sistemos sudedamoji dalis, apima lėšas ir priemones, skirtas darbuotojų, kurie sąžiningu ir kūrybišku darbu siekia aukštesnių rezultatų, pragyvenimo lygio kėlimui. Šiuo skatinimu turi būti siekiama ne tik atlyginti už efektyvesnes darbo sąnaudas, bet ir išskirti, pažymėti lenktyniavimo dalyvių ir nugalėtojų laimėjimų reikšmę visuomenei, duoti socialinį visuomeninį jų rezultatų įvertinimą, pakelti jų prestižą ir padėti kolektyve ir tuo pagrįsti kitus kolektyvo narius siekti analogiškų bei dar geresnių rezultatų. Šią idėją, kalbėdamas apie bendrus paskirstymo principus socializmo sąlygomis, pabrėžė TSKP CK Generalinis Sekretorius M. Gorbačiovas kalboje TSKP CK plenume, įvykusiame 1985 metų kovo 11 dieną: „... žmogaus gyvenimo sąlygų gerinimas turi būti grindžiamas vis didesniu jo įnašu į bendrą reikalą. Ten, kur nukrypstama nuo šio principo, neišvengiamai pažeidžiamas socialinis teisingumas, kuris yra labai svarbus socialistinės visuomenės vienybės ir stabilumo veiksnys“ (2).

Socialistinio lenktyniavimo dalyvių skatinimas — tai procesas, kurio metu su tam tikros stimulų sistemos pagalba galima veikti socialistinio lenktyniavimo santykius tose darbinėse veiklos srityse, nuo kurių tam tikru metu labiausiai priklauso gamybos efektyvumo padidinimas ir galutiniai darbo rezultatai.

Dabar socialistinio lenktyniavimo dalyvių materialiniam skatinimui skiriama 10—15% materialinio skatinimo fondo lėšų, taip pat premijos laimėjus sąjunginį ar šakos lenktyniavimą.

Socialistinio lenktyniavimo nugalėtojams skatinti skiriamos lėšos turi augimo tendenciją, tačiau jos vis dar nepakankamos.

Ekonominėje literatūroje yra pasiūlymų, kad visų skatinimo sistemų pagrindą sudarytų materialinio skatinimo už socialistinio lenktyniavimo rezultatus sistema. Tuomet dar labiau padidėtų lenktyniavimo vaidmuo, sumažėtų formalizmas, padidėtų socialistinio lenktyniavimo efektyvumas. Dabartiniame etape socialistinio lenktyniavimo skatinimo sistema turi būti pagrindinė naudojant materialinio skatinimo fondo lėšas, dalį darbo užmokesčio fondo bei socialinių-kultūrinių priemonių ir gyvenamųjų namų statybos fondo lėšų. Socialistinis lenktyniavimas neatsiejamas nuo darbo proceso, sąlygojamas tų pačių tikslų, turi tą patį objektą. Organinė vienybė tarp jų turi būti akivaizdi nustatant pinigines premijas socialistinio lenktyniavimo dalyviams ir nugalėtojams ir organizuojant premijavimą už kokybę, darbo našumą, profesijų sugretinimą ir pan. Būtina siekti, kad einamasis premijavimas, premijos už metinius rezul-

tatus būtų diferencijuojamos pagal socialistinio lenktyniavimo rezultatus. Tai padidins premijas, geriau derins materialinius ir moralinius stimulus.

Tobulinant socialistinio lenktyniavimo organizavimą, būtina laikytis skatinimo sąlygų vienodumo principo. Skatinant socialistinio lenktyniavimo dalyvius, reikia atsižvelgti į tris tarpusavyje susijusius kriterijus: planą, dinamiką ir lygį. Vertinant lenktyniavimo rezultatus, būtina atsižvelgti ne tik į planų įvykdymą, bet ir į dinamiką palyginti su tuo pačiu praeitų metų laikotarpiu, numatytus augimo tempus, išteklių panaudojimą, lyginti faktinius rezultatus su šakiniais ir ypač su pažangiais normatyviniais rodikliais. Skatinant socialistinio lenktyniavimo dalyvius, nenustatoma fiksuota darbo norma, kurią pasiekus visais kitais atvejais gerokai didėja premija. Darbo norma juda didėjimo kryptimi. Ji nustatoma ne kokių nors potencialių galimybių apskaičiavimo metodu, bet remiantis pačių socialistinio lenktyniavimo dalyvių maksimaliais pasiekimais. Premijuojami tie darbuotojai, kurie nuolat įvykdo nustatytas darbo normas. Premijos dydis diferencijuojamas atsižvelgiant į darbo kiekį ir kokybę, darbo našumo kelimo tempus, materialinių, piniginių ir darbo išteklių taupymą, galutinius darbo rezultatus. Premijos dydžiai turi įtakos socialiniai rodikliai: kvalifikacijos kėlimas, darbo drausmė ir kt. Kiekvienas laimėjimas vykdant konkrečias gamybinės užduotis turi būti paremtas materialiai ir moraliai.

Turi būti skatinami visi socialistinio lenktyniavimo dalyviai. Skatinamųjų darbuotojų seka išrikiuojama pagal darbinės veiklos rezultatus ir nustatomi nugalėtojai. Dabartinėje ūkinėje praktikoje yra paplitęs tik socialistinio lenktyniavimo nugalėtojų materialinis skatinimas. Organizuojant iš tikrųjų masinį socialistinį lenktyniavimą, būtina siekti, kad skatinimas apimtų ne tik nugalėtojus, bet visus socialistinio lenktyniavimo dalyvius, kad premijų dydis tiesiogiai priklausytų nuo konkrečių darbuotojo pasiektų rezultatų. Įgyvendinant šį principą, neturi būti formalizmo, būtina gerai organizuota apskaita ir kontrolė panaudojant automatizuotas valdymo sistemas. Išplėtus skatinimą visų dalyvių atžvilgiu, tikslinga didinti lenktyniavimo nugalėtojų skaičių, sukurti nuobaudų sistemą atsiliekančiams. Dabar socialistinio lenktyniavimo teorijoje yra susiklosčiusi nuomonė (ją patvirtina ir ūkinė praktika), kad kolektyvų lenktyniavime tikslinga skirti prizinę vietą 3—4 kolektyvams, individualiam — 5—10 darbuotojų. Toks prizinių vietų padidinimas padeda spręsti ir vidutiniokų problemą.

Kaip rodo ūkinė praktika, auga absoliutus premijų lenktyniavimo nugalėtojų dydis. Vienuoliktojo penkmečio pradžioje įmonių darbuotojai buvo premijuojami 3—5 rublių premija, o dabar premijos dydis ne mažesnis kaip 20 rublių. Socialistinio lenktyniavimo dalyvių ir nugalėtojų materialiniame skatinime gali būti vis labiau taikomos ne tik piniginės, bet ir daiktinės materialinio skatinimo formos. Nugalėtojams galima įteikti dovanas, lengvatinius turistinius, sanatorinius kelialapius, suteikti pirmumą gerinant buto sąlygas, įsigyjant ilgalaikio vartojimo reikmenis ir pan. Taip pat našus darbas skatinamas sudarant geresnes darbo sąlygas, suteikiant pirmumą dirbti nauja technika. Įdomus yra kitų socialistinių šalių patyrimas. Pavyzdžiui, Vengrijos Liaudies Respublikoje, jei brigada trejus metus iš eilės iškovoja geriausios brigados vardą, apdovanojama gairele ir specialiu medaliu; sidabrinis medalis suteikia teisę kiekvienam brigados nariui gauti 2—3 apmokamas papildomas atostogų dienas, auksinis — 5—6 dienas.

Tobulinant socialistinio lenktyniavimo dalyvių ir nugalėtojų skatinimo sistemą, labai svarbu laikytis eiliškumo ir nuoseklumo principo. Turi būti sudaryta atitinkama skatinimo priemonių ir baudų skalė, kurioje iš anksto apibrėžiami atitinkami prioritetai, skalė turi būti taikoma vi-

siems tam tikro kolektyvo socialistinio lenktyniavimo organizavimo lygiams.

Konkretumo ir operatyvumo principo taikymas socialistinio lenktyniavimo dalyvių ir nugalėtojų materialiniame skatinime garantuoja, kad lenktyniavimo dalyvis bus įsisąmoninęs keliamus uždavinius, žinos lenktyniavimo sąlygas, jaus operatyvų ryšį tarp savo darbo rezultatų ir atlyginimo už juos.

Socialistinio lenktyniavimo dalyvių ir nugalėtojų skatinimas socializmo sąlygomis remiasi moralinio ir materialinio skatinimo derinimo principu.

Dabartiniame ekonomikos vystymo etape, greta materialinio skatinimo, didėja moralinio skatinimo vaidmuo, nes gerėja darbo žmonių pragyvenimo lygis, didėja darbo užmokestis, visuomeniniai vartojimo fondai. Pagal pobūdį moraliniai stimulai yra prestižiniai, susiję su kolektyvo ar pavienio darbuotojo autoriteto ir ypatingų nuopelnų iškelimu; kūrybiniai — susiję su darbo turinio pakitimu (paaukštinimas pareigose, kūrybinės komandiruotės ir t. t.); ir kritikiniai, susiję su objektyviu ir savalaikiu kolektyvų bei darbuotojų veiklos trūkumų kritiniu įvertinimu. Socialistinio lenktyniavimo dalyvių moralinio skatinimo mechanizmas apima visas moralinio skatinimo priemones, su kurių pagalba apdovanojami geriausiai. Tai atitinkamų garbės vardų ar ženklų suteikimo sistema, kuri nuolat tobulinama ir plečiama visais lygiais. Tačiau dabar iškyla būtinybė nustatyti atitinkamus normatyvus įvairioms moralinio skatinimo formoms, sukurti vieningą valstybinę moralinio skatinimo sistemą.

Svarbus vaidmuo tobulinant socialistinio lenktyniavimo dalyvių skatinimą tenka viešumo principui. Lenktyniavimo rezultatų viešumas veikia kaip moralinis stimulas, tačiau jo efektyvumas didėja, kai socialistinio lenktyniavimo dalyviai plačiai informuojami apie geriausių darbuotojų skatinimo formas ir metodus. Apdovanojant nugalėtojus, labai svarbu kolektyve sukurti iškilmingumo atmosfera. Viešumas padeda išskirti geriausius, atkreipti dėmesį į jų darbą, sekti jais, mokytis iš jų. Kiekvienas turi būti garantuotas, kad geras, nuoširdus darbas, tinkamas elgesys kolektyve visuomet bus įvertintas ir atneš daro draugų pagarbą ir padėką, o aplaidumas, nedrausmingumas sukels visuotinį pasmerkimą.

Draugas M. Gorbačiovas susitikime su pramonės susivienijimų ir įmonių, kolūkių ir tarybinių ūkių, gamybinių brigadų vadovais, specialistais ir mokslininkais pabrėžė, „kad kiekvienas — ir darbininkas, ir ministras, ir inžinierius, ir akademikas — dirbtų intensyviai ir iniciatyviai, dorai ir sąžiningai“ (3).

L I T E R A T O R A

1. Dėl TSKP eilinio XXVII suvažiavimo sušaukimo ir uždavinių, susijusių su jo parengimu ir organizavimu. TSKP CK Generalinio Sekretoriaus M. Gorbačiovo pranešimas. — Tiesa, 1985, balandžio 24.
2. TSKP CK Generalinio Sekretoriaus draugo M. Gorbačiovo kalba TSKP CK plenumo 1985 metų kovo 11 dieną. — Komunistas, 1985, Nr. 3, p. 5.
3. Iniciatyva, organizuotumas, efektyvumas. M. Gorbačiovo kalba. — Tiesa, 1985, balandžio 12.

Kauno A. Sniečkaus politechnikos institutas
Politinės ekonomijos katedra

Redakcinei kolegijai
įteikta 1984 m. spalio mėn.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СТИМУЛИРОВАНИЯ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОГО СОРЕВНОВАНИЯ

В. ПУКЯЛЕНЕ, Ю. УРБОНАС

Резюме

Социалистическое соревнование на современном этапе имеет важное значение. Организация социалистического соревнования как важного элемента хозяйственного механизма определяет место, роль и значимость стимулирования участников социалистического соревнования в общей системе стимулирования труда.

В статье рассматриваются пути совершенствования системы стимулирования участников и победителей социалистического соревнования как составной органической части механизма материального стимулирования в целом. Отмечается, что совершенствование стимулирования участников социалистического соревнования осуществляется прежде всего на основе общих принципов, свойственных всем видам стимулирования труда при социализме: принципа оплаты по количеству и качеству труда, принципа демократического централизма и других; рассматриваются также специфика и особенности совершенствования стимулирования участников и победителей социалистического соревнования на современном этапе.